

УДК 330.16

Сьомкіна Т. В., д.е.н., проф.,
Державний університет
телекомунікацій

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ФУНКЦІОНУВАННЯ СУБ'ЄКТА ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття присвячена проблемам визначення напрямів аналізу особливостей функціонування суб'єктів підприємницької діяльності в сучасних умовах трансформації економічних відносин з урахуванням їх ролі як елементарної економічної одиниці в межах соціально-економічної системи.

Ключові слова: суб'єкт підприємницької діяльності, соціально-економічна система, спроможність до ризику.

Постановка проблеми. Нові процеси в економіці, що утворюються під впливом сучасної структурно – технологічної перебудови базових та інституційних галузей економіки вносять значні зміни в умови підприємницької діяльності і форми підприємництва в нашій країні. Ці зміни впливають на соціально – економічну структуру суспільства і тому потребують постійного висвітлення та аналізу. І найбільш необхідним, з цієї точки зору, є аналіз характерних рис та особливостей функціонування ведучої економічної категорії ринкової економіки – суб'єкта підприємницької діяльності. А це потребує ретельного методологічного дослідження процесів формування та функціонування цього особливого економічного суб'єкта як елементарної економічної одиниці, що є одною з основних систем утворюючих елементів в межах економічної системи в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед робіт присвячених сучасним тенденціям розвитку підприємництва, які стосуються питання функціонування суб'єктів підприємницької діяльності, в тому числі формування та функціонування сучасних транснаціональних корпорацій, що пов'язані з різними аспектами, зокрема, еволюцією формоутворення, слід зазначити праці: Dunning, J. [1,2], Das T., Teng B. [3], Simonin B. [4], Koka B., Prescott J. [5], Parise S., Casher A. [6], Hayek F. та інших.

Мета статті. Провести аналіз необхідний в умовах сучасного етапу трансформації економічних відносин для привертання уваги до аналізу особливих чинників, які суттєво й внутрішньо притаманні природі суб'єкта підприємницької діяльності і в яких проявляється його роль в економічному та соціально – економічному житті суспільства.

Виклад основного матеріалу. Але для більш детального аналізу сучасних форм функціонування підприємницьких структур в новітніх галузях економіки, в тому числі, у сфері телекомунікацій необхідно повернутися до елементарних знань про сутність суб'єкта підприємницької діяльності. В першу чергу до аналізу його характерних рис. Як відомо, економічна теорія відносить до характеристики суб'єкта підприємницької діяльності такі риси, як спроможність до ризику, вміння знайти нові шляхи підприємництва та підходи до вирішення будь-якої виробничої проблеми, здатність до аналізу ринкової ситуації та її найбільш ефективного використання і таке інше. Так, що конституюючими рисами суб'єкта підприємницької діяльності з точки зору виконання підприємницьких функцій, можна вважати, по-перше, ініціативну діяльність з організації виробництва та реалізації продукції, що вироблена на підприємстві. До неї належать такі дії, як дослідження ринкового середовища з метою оцінки економічної ситуації для виявлення можливостей ефективного

вироблення тієї чи іншої продукції, розробка і відпрацювання плану роботи підприємства та маркетингової стратегії виходу продукції на ринок збуту та організація управління підприємством. Це функція комбінування факторів виробництва під час безпосередньо виробничого процесу, та виконання владних повноважень для узгодження дій всіх учасників виробничого процесу.

По-друге, відповідальність за прийняття технологічних та економічних рішень та наслідків їх втілення в виробництво. Тобто, відповідальність це характерна риса суб'єкта підприємницької діяльності яка пов'язана з вирішенням проблеми вибору, кількісної та якісної оцінки можливостей виробництва та реалізації продукції. Вона охоплює як досягнення запланованого результату дії підприємства, так і розрахунок можливостей відхилення виробництва чи реалізації продукції від плану й пов'язані з цим збитки. Але в сучасній ринковій економіці до сфери матеріальної та моральної відповідальності за прийняття управлінських рішень підлягають не тільки прямі наслідки процесу виробництва та реалізації продукції, але і його, так би мовити, непрямі наслідки, які проявляються у використанні продукції споживачем та при аналізі впливу на якість навколишнього середовища, тобто, з точки зору соціально – економічної ефективності його техніко-технологічних та економічних рішень. Саме ця відповідальність і породжує феномен підприємницького ризику, який економічна теорія розглядає як наступну, третю основну характерну рису суб'єкта підприємницької діяльності.

З точки зору сприйняття ризику, суб'єкт підприємницької діяльності досліджується в зв'язку з виконанням функцій, пов'язаних з подоланням невизначеності в ситуації невідкладного вибору, коли є можливість якісно та кількісно оцінити ймовірність досягнення запланованого результату або відхилення від нього. При виконанні цих функцій суб'єкт підприємницької діяльності працює в напрямку локалізації ризику, але при цьому він отримує всі наслідки від прийнятих рішень, і не тільки економічні але й соціальні.

Саме єдність цих чинників і формує якісні характерні риси суб'єкта підприємницької діяльності, так що їх сукупний взаємовплив та взаємодію можна характеризувати як загальні основи певної теоретичної моделі функціонування будь-якого суб'єкта підприємницької діяльності. Така теоретична модель повинна окреслювати всі основні функції, що притаманні суб'єкту підприємницької діяльності і в той же час розкривати особливості його взаємодії та взаємовпливу з іншими економічними суб'єктами в межах функціонування ринкової економічної системи. Цим параметрам, на думку автора, відповідає система взаємовідносин, що виникає поміж трьох економічних суб'єктів, а саме, суб'єкта підприємницької діяльності, як такого, сукупного ринкового суб'єкта, як формального контрагента при функціонуванні будь-якого суб'єкта підприємницької діяльності та сукупного виробничого суб'єкта, в межах якого формуються та здійснюються інтереси функціонування окремої підприємницької структури. В межах такої локальної економічної мікросистеми і проявляється можливість ефективного чи неефективного функціонування суб'єкта підприємницької діяльності, тобто, виконання ним своїх основних функцій, а саме, ініціативи, менеджменту та ризику.

Але носій цих внутрішніх характерних рис суб'єкта підприємницької діяльності – підприємець, працює в умовах конкретного технологічного, соціально - економічного та соціального оточення, яке створює специфічні умови для прояву як первинної підприємницької ініціативи, так і для її втілення в економічну дійсність. Тобто, феномен функціонування підприємницького суб'єкта відображає не тільки швидкість та гнучкість реакції на зміну кон'юнктури ринку, несподіваність та непередбаченість ринкових рішень, постійну готовність до ризику та змін у виробництві. У теоретичних дослідженнях функціонування будь-якого суб'єкта підприємницької діяльності аналізується з 2 основних точок зору: як виконання певних підприємницьких функцій та як визначення соціально – економічної ролі підприємця в інституціональній структурі суспільства. І тому розкриття характерних рис суб'єкта підприємницької діяльності потребує урахування як загально – економічних передумов, таких як розвиток людини, її попиту та споживання, власності та

виробництва, так і конкретно – історичного середовища його функціонування, під впливом якого утворюються основні принципи економічної діяльності, правила економічної гри, традиції підприємництва та ін.

Це формує необхідність аналізу взаємодії та взаємовпливу суб'єктів підприємницької діяльності в їх конкретних формах прояву в межах тої чи іншої соціально-економічної системи. Саме тому, обов'язковим напрямком дослідження має бути аналіз сутності і специфіки існування функціональних форм суб'єкта підприємницької діяльності з точки зору їх взаємодії та взаємовпливу в межах соціально-економічної системи суспільства.

Сучасна практика господарювання показує, що підприємницька ініціатива може бути притаманна різним економічним структурам, що можуть виконувати функції суб'єкта підприємницької діяльності. По-перше, це індивідуальні економічні суб'єкти, прості елементарні одиниці в сфері виробництва і в сфері споживання. Вони функціонують найбільше у персоніфікації власників і співвласників малих та середніх підприємств – виробників та підприємств – посередників. При цьому необхідно пам'ятати, що наявність права власності не якась особлива риса підприємця, як господарюючого суб'єкта, а можливість матеріальної незалежності, самостійності його діяльності. Тому, акціонування підприємств та інші можливості впровадження колективної власності не можуть привести до дифузії підприємницької функції.

По-друге, це сукупні вторинні економічні суб'єкти. До них належать об'єднання підприємств, промислові та фінансово – промислові групи. Особливість виконання підприємницької функції в них проявляється у розшаруванні підприємницького інтересу між ланками управління і як наслідок, виникнення сталої структури суб'єктів виконуючих окремі функції по організації та управлінню виробництва та реалізації продукції.

І, по-третє, ще одним типом вторинних економічних суб'єктів, що відрізняється своїми особистими інтересами й напрямками діяльності є часткові суб'єкти підприємницької діяльності. Вони виконують лише частину необхідних підприємницьких функцій, використовуючи інших суб'єктів підприємницької діяльності для отримання ефекту здійснення інших необхідних для існування функцій.

Таке розмежування є обов'язковою передумовою будь-якого соціально – економічного аналізу, коли досліджується функціонування економічного суб'єкта. Саме положення суб'єкта підприємницької діяльності в межах соціально – економічної системи, як окремого носія специфічних системно – якісних рис з урахуванням рівня розвитку ринкових відносин дає змогу виявлення соціальної персоніфікації їх як економічних суб'єктів. Але найбільша складність аналізу знаходиться в тому, що соціальна форма персоніфікації не є проявом сутності самих економічних суб'єктів. Тобто, безпосередньо процес фіксації конкретної персоніфікації суб'єкта підприємницької діяльності це є лише передумова подальшої характеристики персоніфікованої форми прояву суб'єкта підприємницької діяльності яка може проводитися через посередництво її зв'язку з внутрішньою суттю суб'єкта та його місцем в економічній системі.

Спроба аналізу суб'єкта підприємницької діяльності з цього боку на перший погляд може здатися недоречною. Емпіричним фактом є те, що суб'єкт підприємницької діяльності це один з реальних елементарних суб'єктів системи ринкової економіки. Можливо саме тому в сучасній економічній літературі цей факт і відображається лише на рівні простої констатації, без докладного аналізу, а функціональні форми суб'єкта підприємницької діяльності наводяться в сталому вигляді, як закінчена характеристика суб'єкта. Хоч вже в навчальній, а тим більше в спеціальній літературі процес персоніфікації повинен бути початком дійсного аналізу якісної специфіки даної форми суб'єкта з точки зору адекватності відображення ним сутності внутрішніх взаємозв'язків функціонування елементів економічної системи. Річ у тому, що розвиток форм суб'єкта підприємницької діяльності, це не тільки суб'єктний, але й суб'єктивний процес. Тобто, в межах функціонування різних форм суб'єкта підприємницької діяльності проходить самопізнання та субординація економічного становища кожного з них. Ці процеси можуть бути окреслені з точки зору

персоніфікації кожної з функціональних форм суб'єктів підприємницької діяльності. А далі через визначення економічного статусу їх носіїв, може бути досліджено основні риси по яких проходить виокремлення їх з-посеред інших економічних суб'єктів, що функціонують в межах великих економічних та соціально-економічних структур. Персоніфікація, з цієї точки зору, є процес відбиття у свідомості економічних суб'єктів процесів встановлення та існування об'єктивних економічних взаємовідносин між реально функціонуючими підприємцями при виконанні ними тих чи інших функцій суб'єкта підприємницької діяльності. Цей процес формує основні передумови пізнання, як розрізненості та відокремленості, так і фактичної взаємозалежності всіх конкретних форм суб'єкта підприємницької діяльності. На основі такої персоніфікації може бути продовжено аналіз форм суб'єкта підприємницької діяльності, враховуючи всі перетворення та трансформації, що притаманні вторинним, похідним формам. Саме умови, напрямки і характер персоніфікації показують адекватність прояву даного суб'єкта підприємницької діяльності на рівні реальних ринкових відносин. Такий аналіз стосується вивчення процесів формування та існування вторинних функціональних форм прояву суб'єкта підприємницької діяльності і дає змогу простежити за утворенням рольової основи для виконання тих чи інших основних функцій суб'єкта підприємницької діяльності при функціонуванні його вторинних форм.

Суть проблеми в тому, що суб'єкти економічних відносин та суб'єкти інституціональної організації механізму реалізації цих відносин не є тотожними. Існування функціональних форм економічних суб'єктів, в тому числі і суб'єктів підприємницької діяльності потрібно досліджувати виходячи з багаторівневості структури ринкової економічної системи. Найважчим в цьому дослідженні є те, що по формуючим факторам, характеру функціонування та напрямку руху структурних змін, суб'єкту підприємницької діяльності притаманна якісна специфіка як сутності, так і форм прояву. Ця специфіка конституюється в межах даного конкретного рівня соціально – економічного розвитку ринкових відносин.

Ця проблема актуалізується сьогодні, коли становлення сучасних ринкових відносин додає до структури та динаміки формування суб'єктів підприємницької діяльності нові чинники, пов'язані з виникненням та розвитком нових вторинних форм функціонуючих суб'єктів. Особливе значення при цьому має виявлення провідного суб'єкта, діями якого в даних конкретних соціально – економічних умовах задані сутність, характер змін та напрямки руху відносин, що виникають в економічній системі в наслідок функціонування суб'єкта підприємницької діяльності в його конкретних проявах.

Тобто визнаючи, що підприємець є одною з центральних дійових осіб соціального й економічного життя суспільства в економічній теорії в нашій країні дуже мало уваги приділяється виявленню факторів, що формують його особливі риси в тих чи інших умовах соціально – економічного життя. Хоч і визнається, що суб'єкт підприємницької діяльності в ринкових умовах не є однорідним. Але класифікація суб'єктів підприємництва в економічній та юридичній навчальній літературі в цілому не відображає особливостей їх функціонування і не дає можливості простежити їх взаємовплив і взаємодію з іншими інституціональними формами ринкового середовища. А це, в свою чергу, не дає можливостей більш реального законодавчого оформлення економічних і адміністративних прав та свобод підприємця, без яких неможливе ефективне функціонування підприємницького середовища.

Все це ускладнює взаємовідносини між суб'єктами підприємницької діяльності з точки зору прояву їх інституціональних форм. Тому, щоб визначити їх взаємодію і взаємовідносини необхідно приділити увагу еволюції суб'єкта підприємницької діяльності під впливом не тільки зміни чинників виробництва, а й по відношенню до рівня розвитку соціально – економічної системи. Такі можливості для досліджень місця суб'єкта підприємницької діяльності в структурі суспільства дає історичний аналіз економічних явищ, що супроводжували формування його найважливіших рис.

Такі дослідження проводились у роботах багатьох економістів на протязі 18 – 19 століть. В них аналіз економічних суб'єктів стояв поряд з аналізом розвитку правових, соціальних, психологічних та економічних умов формування структури суспільства. Так, в теорії меркантилізму центральним економічним суб'єктом вважається держава. Мета меркантилізму – знайти найбільш ефективні засоби збільшення багатства держави, а індивідуальний виробник (підприємець) аналізується лише як один з інструментів досягнення цієї мети.

Пізніше єдиним об'єктом уваги представників економічної теорії стає індивід як привілейований економічний суб'єкт, який “споживав та накопичував, виробляв та обмінював”. Весь економічний аналіз англійської класичної політичної економії концентрувався навкруги індивідуальної діяльності людини, що ведеться під впливом особистих інтересів. Як сума задоволення цих індивідуальних інтересів виникає економічна ринкова дійсність і тому, в процесі взаємодії виробників і споживачів не повинно бути ніяких інших регулюючих факторів.

На основах цієї концепції базується сьогодні теорія сучасного лібералізму, яка також направлена на збільшення ролі індивіда як суб'єкта підприємницької діяльності і прагне звести до мінімуму вплив як держави, так і колективних економічних структур на індивідуальну діяльність підприємця. Утвердженню таких ідей сприяли об'єктивні фактори розвитку економіки в 20 столітті, коли технологічні зміни та збільшення інформаційного навантаження збільшило вплив на ефективність підприємницької діяльності особистої активності, мобільності та розвитку творчої ініціативи. Так, згідно Ф.Хайеку, кожна людина має особисту індивідуальність і тому наділена унікальними знаннями, які вона може використовувати при прийнятті особистих рішень [7]. З цієї точки зору, підприємництво – то є дія людини, спрямована на пошук та використання нових економічних можливостей. Тобто, підприємництво для нього – це швидше специфіка поведінки людини ніж рід занять. І будь-яка людина, що займається пошуком у сферах діяльності, пов'язаних з економікою, є потенційним підприємцем.

Саме з цих позицій може досить ефективно аналізуватися історичний тип підприємницького середовища, який пов'язаний з конкретною специфікою економічних стимулів підприємництва, а також механізм дії економічних свобод та заборон і їх вплив на функціонування інституціональних форм суб'єкта підприємницької діяльності. Але реалізуючи принцип історизму в пізнанні еволюції теоретичного аналізу формування та функціонування суб'єктів підприємницької діяльності в тих чи інших соціально – економічних умовах, необхідно враховувати й те, що історія не пояснює, а лише описує економічні явища та процеси. Це, з одного боку, дає матеріал для аналізу, а з іншого, ставить підприємця в те середовище, яке реально визначає умови його економічної діяльності.

Ці теоретичні положення дають можливість проведення дослідження тих функціональних форм суб'єкта підприємницької діяльності, що існують в нашій країні, як з точки зору ефективності їх функціонування, так і у виявленні їх ролі у сучасній економічній системі.

В умовах становлення ринкової економіки економічна теорія потребує дослідження категорії суб'єкта підприємницької діяльності з урахуванням розвитку і впливу на економічне життя всіх історично існуючих реальних функціональних форм суб'єкта підприємницької діяльності. Так, наприклад, аналіз економічного стану сучасних постсоціалістичних країн, з точки зору виявлення функціональних форм серед реально діючих суб'єктів підприємницької діяльності виокремлює три інституціональні типи економічних суб'єктів, що виконують підприємницькі функції: а) приватні підприємці, які є провідниками економічних інтересів в малому та середньому бізнесі, б) директори державних підприємств та керівники акціонерних товариств в яких державі належить контрольний пакет акцій, що формують свої інтереси під впливом як ринкових чинників, так і державницьких позицій, в) представники місцевої влади та інших бюрократичних структур, інтереси яких мають досить чітко визначений рівневий, груповий характер.

В цих інституціональних перевтіленнях функціональних форм суб'єктів підприємницької діяльності найбільш виразно та реально проявляється внутрішня структура інтересів та особливості впливу на виробництво і споживання продукції, що склалися сьогодні в постсоціалістичних країнах. Така трансформація є історично обумовлена та об'єктивна, але саме вона веде до прояву негативних процесів з точки зору ефективності функціонування реальних суб'єктів підприємницької діяльності.

Тобто, з цієї точки зору, найбільша проблема сучасного етапу розвитку суб'єктів підприємницької діяльності в нашій країні це не сформованість реальних ефективних функціональних форм економічних суб'єктів та економічного середовища, яке повинно призвести до їх розвитку. Це призводить до формування таких соціально-економічних умов, в яких саме існування суб'єктів підприємницької діяльності здійснюється в неадекватних інституціональних формах.

Таке положення склалося в результаті того, що розвиток функціональних форм суб'єкта підприємницької діяльності сприймає не стільки ринкові умови господарювання, скільки залишки розпаду інституціональних форм централізованої системи. Результатом такого розвитку можна вважати трансформування принципів та організаційних структур підприємницьких інститутів. Так, швидка соціально – економічна диференціація суспільства та якісні зміни способу життя господарюючих суб'єктів призвели до досить великої ерозії інтересів представників первинних економічних структур. Для більшості з них прямим економічним показником успіху стали індивідуальні доходи, а не прибуток підприємства. Цей процес характерний для будь-якого періоду первинного накопичення капіталу. Але в умовах ринкової трансформації індустріальної економіки з великою масою технологічно взаємопов'язаних підприємств, що сформували монополістичні об'єднання, цей процес призвів до реального мотиваційного конфлікту інституціональних суб'єктів середнього та первинного управлінського рівня. На цьому тлі мають широкий розвиток обидва визначені економічною теорією випадки безвідповідальності. Це, по-перше, майже повна незалежність управлінських кадрів у великих монополістичних об'єднаннях від загальної ефективності функціонування підприємств. І, по-друге, централізована структура цих об'єднань не встановлює особистої відповідальності керівних кадрів за результати своєї комерційної діяльності. А, як відомо, долю підприємства визначають рівень компетентності та особистої зацікавленості інституціональних суб'єктів керівної ланки. Ці ж суб'єкти крім загальних підприємницьких рис в умовах трансформації економіки в своєму формуванні відчувають та сприймають дуже великий вплив соціально – економічного середовища. І тому, для знаходження напрямків мікро та макроекономічних підходів до вирішення проблеми формування інституціональних суб'єктів, адекватних реальним суб'єктам підприємницької діяльності, необхідно створення умов економічної зацікавленості не тільки в результатах виробництва, а й реалізації продукції.

Висновки. Але для цього необхідно значне збільшення можливостей споживання населення, тобто, встановлення реального впливу на економічну ефективність функціонування суб'єктів підприємницької діяльності суспільної ефективності виробництва. І перш за все, для цього потрібно, щоб питання стимулювання ефективної з точки зору суспільства підприємницької діяльності були в колі основних інтересів економічних суб'єктів, що виконують управлінські функції на державному рівні.

Звернення до цих проблем найбільш важливе сьогодні, коли в нашій країні формуються інституціональні основи соціальної ринкової економіки, що повинна бути націлена на споживання, на людину, тобто такої економіки в якій підприємець буде займати дійсно одне з центральних місць в соціально – економічній структурі суспільства.

Список використаної літератури

1. Dunning J. H. *Explaining International Production* / J. H. Dunning. London: Unwin Hyman, 1988.
2. Dunning J. H. *Location and the Multinational Enterprise: a Neglected Factor?* / J. H. Dunning // *Journal of International Business Studies*. 1998. V. 29. N 1. P. 45—66.
3. Das T., Teng B. *Instabilities of Strategic Alliances: An Internal Tensions Perspective* // *Organization Science*, vol. 11, №1, 2000, p.79.
4. Simonin B. *An Empirical Investigation of the Process of Knowledge Transfer in International Strategic Alliances* // *Journal of International Business Studies*, vol. 35, №5, September 2004, p.408;
5. Koka B., Prescott J. *Strategic Alliances as Social Capital: A Multidimensional View* // *Strategic Management Journal*, vol. 23, №9, September 2012, pp. 799
6. Parise S., Casher A. *Designing and Managing Your Network of Business-Partner Relationships* // *The Academy of Management Executive*, vol. 17, №4, November 2013, p. 32.
7. Хайек Ф. *Дорога к рабству*. — М.: Экономика, 1992.

Семкина Тетяна Витальевна. *Теоретические подходы к анализу функционирования субъекта предпринимательской деятельности.* Статья посвящена проблемам определения направлений анализа особенностей функционирования субъектов предпринимательской деятельности в современных условиях трансформации экономических отношений с учетом выполняемой роли элементарной единицы в рамках социально-экономической системы.

Ключевые слова: субъект предпринимательской деятельности, социально-экономическая система, способность к риску.

Semkina Tetyana. *Theoretical approaches to the analysis of the functioning of the subject of entrepreneurial activity.* The article is devoted to the problems of determining the directions of the analysis of the features of the functioning of the subjects of entrepreneurial activity in the current conditions of transformation of economic relations, taking into account the role of the elementary unit within the social and economic system.

Keywords. The subject of entrepreneurial activity, the socio-economic system, the ability to take risks.